

BİRRÎ DİVANI'NDA MANİSA VE ŞAİRİN SOSYAL ÇEVRESİ¹
Manisa In Birri's Divan And His Social Environment**Dr. Kenan ERDOĞAN*****ÖZ**

Bu yazımızda Manisa'nın yetiştirdiği önemli divan şairlerinden biri olan Birri Mehmed Dede'nin Divanı'na yansıdığı kadarıyla, Manisa'nın eserin yazıldığı o tarihlerdeki coğrafi, sosyal, kültürel, tabii ve idari durumu ortaya konmaya çalışılmış ve bunlara örnekler verilmiştir. Bu konuların, şiirde, hele divan şiirinde, tümüyle bulunamayacağı ve doğrudan ele alınamayacağı söylenebilir. Bu bir ölçüde doğrudur. Ancak sistematik divan tahlillerine bakıldığında kırıntı halinde olan bu bilgilerin bile toplanıp tarihi kaynaklarla yorumlandığında bütünü yansıtmada bir hayli başarılı olduğu görülmektedir. Sonuçta Birri Dede'nin, belki de mahallileşme akımının da etkisiyle divanında, Manisa ve çevresine bir hayli yer verdiği söylenebilir. Makalede bu hususlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Birri Mehmed Dede, Divan şiiri, Manisa, sosyal, kültürel ve tabii çevre

ABSTRACT

In this study, the environment of Manisa is handled as is reflected in Birri's Divan (compendium of pomes). The focus is based on the geographical, cultural, natural and governmental condition of Manisa during the writing time of the Birri Divan. It can be said that these kind of topics are not encountered in a genre like a poetry, even in a classical poetry. This can to some extent be correct for a classical poetry, but when someone looks at the analyses of classical poems in detail, he or she can come across that there were enough material reflecting the nature and social structure of the society. Thus, when we examine the Divan of Birri, we can see that he did not ignore Manisa and its environment. The Movement of Localisation in Classical Poetry might be influential in his understanding of the art. So, in this article, these types of characteristics in Birri's work are handled and evaluated from different perspectives.

Keywords: Birri Mehmed Dede, Classical Turkish Poetry, Manisa, Social, Cultural and Natural Environment

¹ Bu yazı, Manisa'da düzenlenen II. Uluslar arası Türk Tarih ve Edebiyatı Kongresi'ne (11 Kasım 2005) sunulan yayınlanmamış bildiri gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

* Celal Bayar Üni. Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğretim Üyesi

Giriş

Bir beytinde (K. Methiye XI/34)² tevazu ile, kendisini kenarî-taşralı bir Manisa şairi diye niteleyerek şiirlerinin düzensiz olmasının mazur görülmesini isteyen ve Manisa'da yaşayan Birrî Mehmed Dede(1669-1715), Türk Divan şiirinin taşrada yetişen ikinci-üçüncü derece önemli temsilcilerinden biridir. Birinci derecede üstat şairlerden sayılmamakla beraber Manisa ve çevresi için Birrî Divanı'nın birinci derecede önemli olduğunu ve bu yöre ile ilgili pek çok malzeme bulabileceğimizi, yarım yüzyıl önce M. Çağatay Uluçay, *Manisa Ünlüleri* isimli kitabında, “*Manisa'yı, lâleyi, Gediz'i ve ileri gelenlerini terennüm etmesi itibariyle tarih bakımından birinci derecede kaynak sayılır*”³ cümleleriyle belirtmekteydi.

Bunu bir tavsiye kabul edip biz de araştırmalarımız sırasında Birrî Divanı'nda Manisa ve çevresi ile ilgili bir hayli bilgi bulunduğunu görerek çalışmamızı bu konu üzerinde yoğunlaştırdık. Ancak “Manisa ve çevresi” derken buradaki “çevre” kelimesinin anlamının tabîî, coğrafi, maddî, kültürel, idarî, sosyal çevre vb. gibi anlamları düşünülürse, bir makale boyutunu aşacağı ve bunun çok daha ayrıntılı ve kapsamlı çalışmalarla mümkün olabileceğini düşündüğümüz için biz bu yazımızda öncelikle, müstakil olarak Manisa'nın tabîî ve sosyal çevresini konu alan şiirlere yer vererek bunun dışında kalan çevrelerle ilgili bazı ayrıntılara da dikkat çekmekle yetindik.

Birrî'nin Manisa Methiyesi

Birrî Divanı'nda konuyla ilgili dikkat çeken ilk manzume (s.162-164, K.VI) 33 beyitlik “Mağnisa” redifli kasidedir⁴. Manisa kadısı Mehmed Necib Efendi'ye sunulan şiir, Mehmed Necib Efendi'den çok Manisa'nın bir övgüsü niteliğindedir. Kasidenin teşbip bölümünde tamamen Manisa'yı ve güzelliklerini öven şair, özetle, gönlünün Manisa'yı medh ü sena ederek şiirde Manisa'nın güzelliğinin göstermek istediğini; Manisa'nın havası ve suyunun, şair tabiatının çimenliğini tazelediğini; ılımlı havasıyla kış ve baharının aynı olduğunu; Manisa'nın sabahleyin gül açtıran rüzgârının can dimağına cennet kokuları

² Çalışmamızda, Yrd. Doç. Dr. Rasih Erkul tarafından hazırlanan *Manisalı Birrî Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Divanı* (Manisa 2000) adlı eser kullanılmıştır. Alıntılardaki şiir ve beyit numaraları bu esere ait olup verilen beyitlerin sonundaki rakamların ilki şiir, ikincisi beyit numarasıdır. Yazıda Kasideler K., Mehdiye M, Gazeller G., Murabba Mu., Tahmisler Tah., Tarihler T. şeklinde kısaltılmıştır.

³ Manisa 1946, s.25.

⁴ Aynı Kongre'de, Birrî'den başka, Manisa'ya gelişi dolayısıyla şiir yazdığı dostu Seyyid Vehbî'nin, Manisa'yı öven bir gazeli ve Sümbülzâde Vehbî'nin de ona bir tahmisi üzerine, Prof. Dr. Süreyya Beyzadeoğlu bir tebliğ sunmuşlardır.

bağışladığını; İrem bağına benzeyen Manisa ovasının, görenlerin gönlünü gül gibi açtırdığını; mutluluk veren mesirelerinin doğrusu insanın neşesini artırdığını; güzellerinin hepsinin güzel huylarıyla gönül almaya kabiliyetli olduklarını; “vatan sevgisinin imandan” gelmesi sebebiyle bu şiirle Manisa’nın macerasını yazarak kaleminden tatlı sular damladığını söyler. Şair bu giriş bölümünde Manisa’nın ılımlı havasını, suyunu, ovasını, mesire yerlerini ve güzellerini över.

Böylece Manisa’nın övgüsüyle şiire başlayan Birrî, Necip Efendi’nin şehri teşrif etmesi ve adaletli kararlarıyla zamanında Manisa’nın bir adalet yeri (fezâ-yı ma’delet) olduğunu; rüşvet kapısının kapandığını; ne kadar cömert olduğunu (cömertlik denizinin dalgasıyla Manisa’nın bütün fakirlerinin boğulduğunu) vs. anlattıktan sonra fahriyye-i şairâne ile kendisini överek, memduhuna dua ile şiiri bitirir. Şairimiz, kendisini överken: Manisa’nın şirin edalı papağanı olan Birrî’nin, Necip Efendi’nin methiyle damağının tatlandığını; şiir söylemede kendisinin, Manisa’nın şeker yiyici papağanı (şairi) ve şiirinin olgunluğuyla Manisa’nın mucize gösteren bir şairi olduğunu belirtir. Şairin bu kasidede öne çıkardığı hususlar, Manisa’nın havası ve suyunun, ikliminin güzelliği ile yeşilliği, ovası ve güzelleri ile kendi sanat kudretidir.

Manisa’da Çok Soğuk Bir Kış

Birrî Divanı’nda Manisa ile ilgili yazılmış müstakil bir manzume de bir tarih şiiri olup 1112/1701 kışının çok soğuk geçmesi üzerine Gediz’in donması hakkında yazılmış bir şitâiyedir (s.188-191, K.XIV). Kış ve yazın, teşbih ve teşhislerle orduları olan ve birbiriyle mücadele eden birer sultana benzetilerek kişileştirildiği 40 beyitlik şiirde, kış sultanının asker çekerek halka ziyafetler düzenleyen ve kendini sevdiyen yaz sultanını kaçırmaması ve bütün cihan halkını kendinden soğutması, insanların kışın, mangal başında bahar özlemi ve hatıralarıyla avunması, felek değirmeninin kış ordusuna un hazırlamak için durmadan kar yağdırdığı;

Dahi bu vakte kadar belde-i Mağnisâ’da

Böyle serdî-i havâ görmedi hiç nev’-i beşer (Divan, K.XIV/25)

Beytinde anlatıldığı gibi o zamana kadar görülmemiş bir kış yaşandığı, kış sultanının ezelden beri âdetinin Erzurum’da durup her yıl bir kere ordu göndermek olduğu hâlde bu yıl bizzat kendisinin sefer ettiği, halkın korkuyla kaçarak ateşin başına düştüğü, damların kenarından buzların sarktığı, ay ve güneşin bulut arkasına girerek gece ve gündüzün birbirinden ayırt edilemediği, şimşek ve gök gürültülerinin kılıç, top ve tüfenk âhengi tuttuğu.. suyu buz kalesinde, güneşin temmuz sıcakları kurtarıncaya kadar hapsedtiği anlatılarak, kışın şiddetiyle ilgili, Gediz’in tıpkı Tuna gibi baştanbaşa donarak geçildiğini belirten bir tarih beyti ile bitirilir:

Birri bu bu şiddet-i sermâda dinildi târîh

*Ser-be-ser hem-çü Tuna tondı Gedus oldu memerr*⁵ (Divan, K. XIV/40)

Hamza Baba

Divan'da yer alan Manisa ve çevresi ile ilgili yazılmış müstakil şiirlerden biri de, Manisa çevresinde Turgutlu'ya 15 dakika, İzmir Kemalpaşa'ya yarım saatlik mesafede kendi adıyla anılan köyde türbesi bulunan Hamza Baba⁶ hakkında yazıldığını tahmin ettiğimiz övgü gazelidir. Gazeller arasında yer almakla beraber konu bakımından beş beyitlik bir methiye olan şiirde (Divan G.123) Hamza Baba, velâyet arsasının kahramanı, yokluk meydanının sahib-kıranı, aşk savaşında saflar yaran bir yiğit, nefsini kuvvetle yenerek dileğine ulaşan bir cihan pehlivanı, âşıkları cezb eden ve ziyaret edilen biri olarak tanıtılmaktadır. Şiirden, bu gün önemli bir ziyaret yeri olan Hamza Baba'nın, o zaman da, tasavvufi kimliğiyle bilindiği ve bir veli olarak saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Şiirde iki defa "pehlivan" kelimesinin geçmesi Hamza Baba'nın "Hamza Pehlivan" diye anıldığını ve cesaret bakımından Hz. Hamza'ya benzetildiğini ifade etmektedir.

Gediz Irmağı

Birri'nin Manisa'yla ilgili diğer bir şiiri de Gediz hakkında yazılmış gazelidir. Beş beyitlik bu kısa şiirde (Divan G.176), Gediz'in etrafının gölgeli ağaçlarıyla insana ferahlık veren güzel bir yer olduğu; Gediz'in sonsuz feyziyle salkım söğüde tatlı sular içirdiği bu yüzden de gölgesinin güzel olmasına şaşılmanması gerektiği anlatılır ve "Gediz, kim bilir ne mâceralar yaşamış ki hazin hazin ağlayarak (sağı solu) arar tarar ve bu yüzden kararsız kalmıştır" denir. Şair, sonra akarsudaki kabarcıkları göze benzeterek "nehirin yüzündekileri kabarcık sanma, onlar Gediz'in bekleyen gözleridir, acaba kenara gelir mi (kucaklanır mı?) diye sen (sevgiliyi) gözler" der. Son beyitte ise şair, şiirinin ilham kaynağının Gediz'in güzelliği olduğunu itiraf ederek kendisini över ve "Ey Birri! Yine Gediz'in güzelliğiyle öyle bir şiir söyledik ki tatlı suda bile bu güzellik bulunmaz" diye fahriye-i şairâne ile bitirir.

⁵ Çalışmanın bu bölümünde manzumenin altında tarih verilmediği gibi tarih mısraı da rakamla gösterilmemiş, ancak inceleme kısmında (s.20) durum açıklanmıştır.

⁶ İzmir'den çok Manisa-Turgutlu'ya yakın olduğu için bir "Turgutlu evliyası" sayılan Hamza Baba'nın kimliği ve bazı menkıbeleri hakkında iki çalışma için bkz. Algül, Hüseyin, "Turgutlu Evliya Menkıbeleri", s.110-134; Köksal, Hasan, "Hamza Baba Yatırı İle İlgili İnanmalar", s.135-144, *Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu*, [Bildiriler], Turgutlu 1997.

Bir Mevki: Muradiye Önü

Divan'da Manisa ile ilgili ayrı bir şiir de “pîş-i Murâdiye” redifli şiirdir. Gazel formuyla yazılmış ve istifham sanatıyla anlamı kuvvetlendirilmiş dokuz beyitlik bir manzumedir (Divan G.203). Şiirin içinde cami ile ilgi kurulduğuna bakılırsa, Muradiye Camii'nin çevresinde bulunan bir mevki adı olan “Muradiye önü”; güzelliği ve yeşilliği ile insanları çeken, okur yazarların dinlenerek meclis kurup muhabbet ettikleri bir yerdir. Beyitlerde Muradiye önünün şu özellikleriyle şiirde yer aldığı görülmektedir: insanlardan dertleri uzaklaştıran bir dinlence ve sığınak; havası ve suyuyla hastaları sağlığa kavuşturan, insana neşe veren ve görenlerin “bu Muradiye önü cennet-i alâ mıdır?” diyebilecekleri bir yer. Ehl-i tabiat, yani zevk sahipleri orayı hiç boş bırakmaz, ama sakin bir yerdir. Hele oraya gölge veren bir ağaç vardır ki o gökteki Sidre, cennetteki Tuba ağacına benzer. Halk arasında “Muradiye önü” diye anılan yer, okur yazarlar arasında “mekteb-i irfan” diye bilinir. Orası boş bir efsane (den dolayı) değil, Muradiye Camii dolayısıyla isimlendirilmiştir, öyle anılır. Manisa'ya gelenler orayı görünce “Muradiye önü, böyle şeref bahşeden bir yer midir?” derler. “Ey Birrî! Adı uğurlu “Muradiye Önü” olan bu yer, ne gönül açıcı bir yerdir gör”.

Manisa'da Sosyal ve Kültürel Çevre

A. Tarikat Çevresi Mevlevîlik ve Mevlevîhâne

Bu müstakil şiirlerden başka Divan'da, değişik manzûmelere serpiştirilmiş Manisa ve çevresiyle ilgili pek çok beyte rastlarız. Meselâ şairin sosyal ve kültürel çevresini bu şiirlerinden tespit etmemiz mümkündür: Şairimiz, diğer divan şairlerinin birçoğunda olduğu gibi, öncelikle tarikat (Mevlevîlik) çevresine mensup bir şahsiyettir. Bunu, Divan'da dağınık olarak onlarca beyitte görebileceğimiz gibi, daha Divan'ın başlarındaki methiyeler arasında bulunan 25 beyitlik “Mevlevî redifli methiye ile “Mevlevîlerdir” ve “Mevlevîyânız” (Divan K.III; G.111, 157) redifli gazellerinde de açıkça görmekteyiz⁷.

Bu methiye ve gazelerde Hz. Mevlânâ ve Mevlevîlik, mûsikî eşliğinde yapılan âyîn ve semâ törenleri, onlarca beyitte terennüm edilir. Bu gün Manisa'nın önemli tarihî eserlerinden biri olan Mevlevîhâne (halk söyleyişi ile Mevlânâ) Divan'da anlatıldığı kadarıyla o zaman coşkulu sema ve âyinlere ev sahipliği yapan bir yerdir. Osmanlı topraklarında beş büyük Mevlevîhânedan (merkez tekke, âsitâne) biri olan bu tekke, dönemin sosyal hayat, sanat ve

⁷ Bunların dışında, kaynaklarda “semâ'-ı Mevlevî” ve “Mevlevî” redifli iki ayrı gazeli daha bulunmaktadır. Bkz. Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, (Haz. Dr. İlhan Genç) AKM. Ankara 2000, s. 63-64.; Prof. Dr. Sadık Erdem, XVII-XIX. Yüzyıllarda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri, *Türk Dünyası Araştırmaları* S. 145, s.203.

kültürünün önemli figürlerini de bünyesinde barındırıyordu. Başta şair kendisi, ancak Mevlânâ'nın dergâhında huzur bulunduğunu⁸ söyledikten başka, diğer bilgin, şair ve musikîşinaslardan bir çok kimsenin buraya bağlı olup meclisler kurarak muhabbetle demler sürüp müsikî eşliğinde semâ ettiklerini bu beyitlerde coşku ile anlatır. Şairin şu beyitle başlayan gazeli, Mevlevîler arasında pek meşhur olmuştur:

Ezel câmin muhabbetle içenler Mevlevîlerdir
O câmin cür'asın halka saçanlar Mevlevîlerdir (Divan, G.111/1)

33 beyitlik, yer yer Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ını haber veren, "Hazret-i Mevlevî emîrimdir" diye Mevlevîliğe bağlılığını anlattığı şiirinde, bir yandan da şöhretinin şehri doldurduğunun farkındadır. O girdiği bu tarikatta açlık ve susuzlukla bin bir gün çile çıkararak "nefs-i serkeş"ini yenmiş(Divan K. XV/19) bir dede olmuştur. Mevlevîhâne onun için artık bir sığınak ve barınaktır. Dolayısıyla kendisi bu konuda bazı tavsiye ve ikazlarda da bulunur. Ona göre kim şevkle dönmek, merâmına ermek istiyorsa, bir mesken ve me'men (sığınak) arıyorsa oraya iltica etmelidir(Divan G.138-5; 141/8-9; 146/8-9; 157-1-5; s.366). Birrî'ye göre Mevlevîhâne'nin kapısı da her zaman açık olmalı bu kapıya gelen dostlar mahrum gitmemelidir. Birrî, dedeleri yolunca ikaz ettiği bu şiire göre, kendisi Dergâh'ın kapısını bir defa kapalı görmüş ve muhtemelen bunun üzerine yazmış olmalıdır(Divan G.110).

Bu konuyla ilgili şairin çevresinde bulunan (Nakşî, Nesîb Dede, Lutfî, Fasîh, gibi) şiirlerini tahmis ve tanzir ettiği şairlerin bir çoğu da mevlevîdir.

Bunlardan kendisinin de şeyhi olan Mevlevîhâne dedelerinden Şeyh Nakşî Ali Efendi oğlu Lutfî Efendi, Divan'daki önemli kişiliklerden biridir. Şeyhin oğlunun düğünü münasebetiyle bir sûriye yazarak tarih düşüren şairimiz 38 beyitlik bu kasidede Lutfî Efendi'nin, Hz. Mevlânâ'nın torunlarından olduğunu da söyler. Bu düğün münasebetiyle yine meclisler kurulmuş kudüm, def ve neylerle dünya derdi terk edilerek zevk-i rûhânî edilmiştir:

Kudüm ü ney sadâsıyla safâlar kesb edip diller
Yine bu bezm-i şâdîde olundu zevk-i rûhânî
Bunu deff ile neyler gönülde gam elem neyler
Gam-ı dünyâyı terk eyler bu bezmin cümle mihmânı (Divan

K.V/32-33)

⁸ Bu beyit şöyledir:

Hiçbir yerde bana kalmadı rāhat ancak
Cāy-ı āsāyış-i dil dergeh-i Mevlânâ'dır Divan K.XI/40

Mevlevîlik dışında şairin övdüğü bir başka tarikat ve mensupları ise **Kâdirîlik** ve hakkında ayrı bir şiir yazdığı (Divan Mu. 2) Kâdirîlerdir. Şairin, Saruhan Sancağı Damga Emîni olan ve Bülbülüye'sine bir takrizi de bulunan **Nesîmî-zâde Osman Ağa**'nın ölümü üzerine yazdığı mersiyede (Divan K.XVI), onun, çeşitli mûsikî makamlarından ilahi ve na't okuyan, her gece evinde âyân yapılan, güzel sesli ve güzel yüzlü, Kâdirî tarikatına bağlı biri olduğu anlaşılmaktadır⁹.

B. Şairler, Bilginler, İdareciler

Şairin sosyal ve kültürel çevresi deyinse tasavvuf ve tarikat çevresi dışında en önemli olanı her halde şiir ve sanat çevresidir. Birrî Divanı'na baktığımızda, kendisinden daha önceki yüzyıllar ile zamanında yaşayan; Manisa içinde ve dışında (yani Osmanlı coğrafyasında) yaşayanlar olmak üzere şairin onlarca başka şairlerle bir kültür alış verişi içinde olduğunu görüyoruz. Birrî, Şeyhî ve Süleyman Çelebi'den başlayarak Bakî, Râmî, Fevzî, Mâdih, Fâiz, Lutfî, 'Ârif, Neylî, Fasîh, Sabîh, Nakşî, Nesîb, Feyzî, Yüsrî, Vâsîf veya Vassâf, Râşid, Nef'î, Yahyâ, Nâbî, Seyyid Vehbî, Sâbit, Nâilî gibi bir çok şairle tahmis, tanzîr, müşâ'ara ve mektuplarla doğrudan veya dolaylı ilişki içindedir. Birrî'nin duygu ve düşünce olarak birinci derecede yakın olduğu çevre, kendisine zaman ve mekan olarak yakında ve uzakta olan Mevlevî şairleridir. İkinci derece -belki de sanat bakımından birinci derecede- yakın olduğu şairler ise; Nâbî, Seyyid Vehbî ve Sâbit'tir.

Esrar Dede ve Semâ'hâne-i Edeb yazarı Ali Enver'e göre, Divan'ı ve mesnevîleriyle yüzyılın önemli şairlerinden olan Sâbit, Manisa'da kadı olarak bulunduğu sırada hikemî üslûbun temsilcisi ünlü şair Nâbî, (muhtemelen hac seyahatı esnasında) Manisa'da Seyyid Vehbî'nin de bulunduğu bir mecliste Birrî ile görüşmüşler. Mecliste şiirden söz açılınca, Sâbit ve Nâbî kendilerine nazîre yazmanın (bile) mümkün olamayacağını söylemişler. Birrî bunun üzerine bu şairlerin tarz ve üslûbuyla dikkat çekici yeni gazellerine çok güzel nazîreler yazmış. Şairimiz şu beyitlerde muhtemelen bu durumu anlatmaktadır:

Nakd-i dil vermeğe şâyeste nazîri nâ-yâb
Güher-i nâb-ı eser? Nâbî-i zi-sâldedir
Meclis-i Sâbit Efendi'de olundu isbât
Hüneri tab'imızın bahtımız ikbâldedir (Divan, G. 97/8-9)

Şairimiz bunun dışında Nabî ile mektuplaşarak bu dostluğunu devam ettirmiş, "gâibâne" gönderdiği gazellerine nazîreler yazarak cevap vermiş(Divan

⁹ M. Ç. Uluçay, *Manisa Ünlüleri* isimli kitabının bir çok yerinde Birrî Divanı'nı kaynak olarak kullanmıştır. Osman Ağa için bkz. s. 80-81.

G.160/7; 190/2); gönderdiği bu nazireler ve 9 bendlik uzun terkîb-i bendine (s.201-206) karşılık; “tahsin”lerle, manzûm bir âferîniyye (s.42-43) mektubu ve Bûlbûliyye'sine bir takrîz almıştır.

Birrî, “efsahu'l-füsehâ, eblagu'l- bülegâ, ser-hayl-i şu'arâ” vb ifadelerle övdüğü ve seyyid olduğu için de sevdiği, Seyyid Vehbî'nin Manisa'ya gelişine de bir methiye söylemiş (Divan K.XI) ve gazellerinde ondan etkilendiğini(Divan G.78/7), ona nazîreler yazdığını (Divan G.165/5; 206/6) hattâ onu taklîd ettiğini (Divan G.153/5) gizlememiştir.

Birrî Divanı'da adı bir defa (Divan G.97/9) geçtiği hâlde Sâbit'in, kendine özgü üslûbuyla, atasözlerine, mahallî deyimlere ve yerli unsurlara çok yer vermesiyle şâirimiz üzerinde etkili olabileceğini düşünüyoruz¹⁰. Ancak Divanı'nda Sâbit'e fazla yer vermemesi, onun mahallî hayatı anlatırken yer yer ibtizâle ve müstehcenliğe düşmesinden ileri gelebileceği gibi farklı mizaçları sebebiyle de olabilir¹¹.

Sultaniye Medresesi müderrisi Müftûzâde Mahmud Fâiz Efendi¹² de Manisa'ya gelişi ve güzel ahlâkı nedeniyle hakkında methiye (Divan K. XII) yazılan bilgin ve şairlerden biridir. Birrî, Fâiz Efendi için bir kasîde ile

¹⁰ *Semâ'hâne-i Edeb* yazarı Ali Enver'e göre Sâbit (ö.1712), Manisa'da kadılık görevi yaptığı sırada Nabi (ö.1712) de şehre uğramış müşâ'aralar yapmışlardır. Sâbit Divanı üzerinde yapılan çalışmada (Bosnalı Alaeddin Sabit, *Divan*, haz. Doç. Dr. Turgut Karacan, Sivas 1991) şâirin Manisa'da herhangi bir görev yaptığı belirtilmemektedir. Birrî Divanı'nda ise “*Meclis-i Sâbit Efendi'de olundu isbât*” mısraı onun Sabit'le aynı mecliste bulunmuş ve görüşmüş olabileceğini göstermektedir. Sabit, eğer Manisa'da görev yapmadıysa Konya'daki görevine gelip giderken Birrî ile Manisa'da görüşmüş olabilirler. Sabit de Birrî gibi Mevlevîlik ve sema ile ilgili bazı şiirler yazmış, ayrıca Birrî'nin, ölümü üzerine ibret-âmiz bir terci-i bent yazdığı Şeyhülislam Feyzullah Efendi hakkında, yedi methiye bir de terci-i bent kaleme almıştır.

¹¹ Bu mizaç farklılığını, özellikle Birrî'nin Feyzullah Efendi hakkındaki şiirinde nasıl dünyevi makamlardan el çekerek Mevlevîliğe bağlandığını anlatan şiiri ile, Sabit'in çeşitli mansıp ve tayinler için aynı kişiye yazdığı 8 şiirinde daha iyi görürüz. Birrî'nin az sayıda yazdığı kasidesinde herhangi bir makam ve mansıp isteği bulunmazken, Sabit, bu ve diğer kasidelerinde onlarca beyitte isteklerini sıralar. Birrî'nin içe dönük derûnî şiirleri ve kişiliğine karşılık, Sabit yüzeysel ve dışa dönüktür.

¹² Biz bu kasidede geçen Faiz Efendi ile bir gazelde(Divan G.178/9) geçen Faiz Efendilerin aynı kişi, yani Mahmut Faiz Efendi olduğunu sanıyoruz. Nitekim “Hasleti nâm-ı pâki-veş Mahmûd” mısraından asıl adının Mahmud olduğu anlaşılıyor. Bu şahıs, Ç. Uluçay'a (*Manisa Ünlüleri* s.24-25) göre Benli zâde Mahmud Efendi (ö.1725) olup babası Mahmut Efendi'nin yerine Manisa müftüsü olmuştur. Ayrıca *Ravzatü'l-ahbâb* adlı bir tercümesi de vardır. (Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.3, s.31, Tıpkıbasım Ankara 2000) Eğer gerçekten Fâiz Efendi ile aynı şahıs iseler hakkında yazdığı gazelden şair olduğu da ortaya çıkıyor. Şiirlerde bu şahsın güzel ahlâkının bilhassa vurgulanması dikkati çekiyor.

yetinmemiş bir müzeyyel gazelinde de onu “gâlib-i ehl-i sühan” (Divan G.178/9) gibi sıfatlarla övmüştür

Kendisi de bir şair olan ve “merd-i meydân-ı suhan”, şâ‘ir-i mâhir, ‘Attâr-ı vakt” gibi sıfatlarla anılan Fevzî Efendi¹³ hakkında da “ma‘nevî” redifli bir kaside (Divan K.XIII) yazılmıştır. Kim olduğunu bilemediğimiz ancak “Fevzî-i sandûkî (Divan G.195/5)” tamlamasından sandıkçı veya Sandıklılı olduğunu sandığımız bu şair, Birrî’yi, “terfîb-i dîvân-ı suhan” için teşvik etmiş, muhtemelen bir Mevlevî dedesi ve bir hattât olmalıdır. Birrî, Manisa’da o tarihlerde aynı mahlaslı bir başka şair yoksa- onu bu kasideden başka dört gazelinde (Divan G.103/5; 104/5; 170/7; 195/5) daha anmış ve överek karşılıklı nazireler söylediklerini anlatmış ve bir gazelini de tahmis etmiştir (Divan Tah.14).

Mehmed Dede, bazı gazellerinin bir kısmını veya tamamını da methiye gibi yazmış ve övgüler yapmıştır. İşte bu övgülerden biri de Muhammediye şairi Yazıcıoğlu Mehmed Efendi için yazılandır. Yedi beyitlik gazelinin tamamını (Divan G.204) bu mutasavvıfı övmeye ayırarak onu hümâyâ benzeten Birrî, onun, gölgesinde kendisine de yer vermesini, bir devlet, bir mutluluk olarak görür.

Birrî iki gazelinin makta‘ beyitlerinde (Divan G.93/4; 115/7) Râşid’in gazellerinin güzelliğinden ve karşılıklı nazîre yazdıklarından bahsederek onun şairliğini övmüştür.

Bu arada ünlü şair Nâbî’nin, şairliği yanında ‘âlimliği ile değerlendirilerek Nabi’nin eserleri her bendde ele alınarak tek tek sayılmış ve özellikleri belirtilerek övülmüştür.

Birrî’nin beş padişah zamanında yaşamakla beraber yalnızca III. Ahmed’e uzun bir kasîde (Divan K.III, Doksan dokuz beyit olan kaside, Divan’ın en uzun manzumesidir) sunduğunu görüyoruz. Kaside, konu olarak bir fethiye ve zafer-nâmedir. 1711 Prut Savaşı’nda Moskof üzerine Türk ordusunun zaferinin anlatıldığı kasidede “gül bahçesinden uzakta kenarda kaldığından, Manisa dikenliğinde zayıf ve âciz, inleyen bir bülbül gibi olduğunu, bir âhla canını teslim edecek kadar zayıf ve güçsüz olup takatinin kalmadığını” anlatarak son mısra’da

¹³ Ç Uluçay’a (*Manisa Ünlüleri* s.12-13) göre bu şahıs, Ahmed Fevzî olup muhtemelen müderris ve mahkeme baş katibidir. Birrî ile muâsır, ancak Birrî’nin ona yazdığı hiciv tarzındaki bir şiirden dolayı araları açıktır. Ancak, Rasih Erkul’un hazırladığı tenkitli Birrî Divanı’nda böyle bir hicve rastlamadığımız gibi yazdığı 4 gazel, bir methiye ve bir tahmisten, şairin Fevzî ile karşılıklı nazireler yazan araları çok iyi iki dost olduğu anlaşılmalıdır. Bu nazireler ve Birrî’nin saygısından, iyi bir Divan şairi olduğu tahmin edilen Fevzî’nin, Uluçay’ın bahsettiği tarihî bir olay münasebetiyle iki destan yazan halk şairinden (Fevzî’den) farklı biri olduğuna sanıyoruz.

Moskof çarının “el-aman” diyerek teslim olmasına tarih düşürür. Bu zafer üzerine Sâbit’in de bir kaside yazdığı bilinmektedir¹⁴. Genellikle Manisa ile ilgisi olmayan kimselere pek şiir yazmayan şairimiz, muhtemelen Sâbit, Nabî ve Vehbî’den etkilenerek ve padişahın dikkatini çekmek için bu kasideyi yazmış olmalı.

Birrî’nin Manisa dışında bulunanlarla ilgili yazdığı ikinci şiir Seyyid Feyzullâh Efendi içindir. Ancak burada şairin amacı onu övmek değil ölümünden ders alınması isteğidir. İki defa şeyhülislamlık yapan ve padişah hocası da olan Feyzullâh Efendi, son yıllarda tayin ve azillere iyice karışmaya başlayınca 1703’te Edirne Vak‘ası’nda idam edilmiştir. Yedinci bendinde dünyevî makamlardan vazgeçerek Hankâh-ı Mevlevî’ye niçin çekildiğini de anlatan

gerçekten güzel ve hikmet-âmîz bir şiir olan bu uzun (yedi bendlik) terci-i bendin (s.197-201) tekrar edilen vâsıta beytinde, şairin ibret alma isteği de tekrar edilir:

Nakş-ı devlet ber-karâr olmaz misâl-i dest-mâl
Câha magrûr olma Müftî Vak‘ası’ndan örnek al

Dede’nin bu iki şiir dışında methiyeleri hep Manisa’ya gelen yöneticiler hakkında olmuştur. Bunlardan “Sadr-ı Rûm” diye anılan (belki de daha önce Manisa’da kadılık görevi yapan) ‘Ârif Efendi’ye yazdığı kasidede (Divan K.IV) şairin bir hâmî arayışı içerisinde olduğunu görürüz. Kasidede kendisinden ve Manisa’dan da bahseden şair, İstanbul dışında Manisa’da kenarda kaldığını, “kenârîlik” ederek bu kadar başını ağrıttığını, izin verirse bir ömür medhini edeceğini söyler.

1699’da Aydın ve Saruhan Sancaklarında Muhassıllık görevinde bulunan Nasuh Paşa¹⁵ için de şairimiz bir kaside yazmıştır. Birrî, burada (Divan K.VIII) Paşa’yı mirmiran sıfatıyla anarak adaleti ve kahramanlığı dolayısıyla över.

Birrî, gazel formundaki bir şiirini (Divan G.96/1-9) de Birgili Mehmed Efendi (ö.1573) ve görüşleriyle ilgili, düşüncelerine ayırmıştır. Buna göre gönül kuşunun uçacağı zahir ve bâtın olmak üzere iki kanat vardır. Hazret-i Birgili ilm-i zâhirde misli nâdir biridir, ama aşk mektebine gitmemiştir. Oraya aklı yetmez. Dolayısıyla sema hakkındaki görüşleri de yanlıştır. Çünkü kendisi sema’yı görmemiştir bile. Halbuki ay ve güneş, hattâ bütün dünyâ, bir sema meclisindedir¹⁶.

¹⁴ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı*, C.II, s.678, İstanbul tsz.

¹⁵ Özkul, s.18.

¹⁶ Bir idareci, bilgin ve şeyh sıfatıyla, Manisa’ya kadı olarak gelişi dolayısıyla, hakkında “Magnisa” redifli şiir yazılan Mehmed Necib Efendi ve Manisa Mevlevihânesi’ne babasının yerine şeyh tayin edilen Mehmed Lütfî Efendi’den, daha önce Manisa ve Mevlevihâne dolayısıyla

C. Töreler, Törenler, Meclisler

Bu sosyal ve kültürel hattâ idarî çevrenin oluşmasında tasavvufî âyinler, semâ ve devranların yanında bayram, düğün, ölüm, mevlid merasimleri, ilim, şiir ve müsikî meclislerinin büyük rol oynadığı düşünülebilir.

Birrî Mehmed Dede Divanı'nda bayram ve nevrüz geleneğinden bahseden müstakil bir şiir vardır o da Mehmed Paşa için yazılan methiyedir(Divan K.VII). Muhtemelen nevrüz ve bayramın, Paşa'nın Manisa'ya gelişi ile aynı günlere rastladığı için nesib bölümünde nevrüzden bahsedilen 'îdiye, Manisa'daki nevrüz ve bayram geleneklerini divan şiiri geleneği içinde, mümkün olduğu kadar, anlatan bir manzumedir. Buna göre bayram ve nevrüz Manisa'da bir şenlik içinde rengârenk elbiselerle ve sevinçle kutlanır. Şiire göre bu günler sevinç günleridir, bütün evren bu sevince katılır, ilkbaharla beraber dünya kocakarısı bile gelin gibi süslenir. Bahar rüzgârları eser, güller açılır, bülbüller öter. Bayram diye taze güller bile kırmızı, beyaz, sarı, mavi, yeşil elbiseler giyer. Güzel kokular sürülür, badem çiçekleri çimen çocuklarına akçelerle bayramlık bahşişler verir. Böyle Mehmet Paşa gibi büyükler geldiğinde çimenliğin yeşil kumaşları ayaklarına halılar gibi serilir, kasideler sunularak methiyeler yazılır.

Divan'da yukarıda bahsettiğimiz Mevlevîhâne Şeyhi Lütff Dede'nin, oğlunu evlendirmesi üzerine yazılan sûriye (s.159-162), Divan şiirinin mecâzî anlatımı ve estetiği içinde yazılmış bir düğün tebrikidir. Buna göre gül yanaklılarla bir işret çimeni kurulmuş, gül bahçesinde bir meclis oluşturulmuştur. Düğün hazırlıkları ilkbaharda nevrüzle beraber başlamış, gül gelini yeni elbiselerle, inci ve mücevherlerle süslenip, taranarak gelinin başına, damadın ayağına gül dökülmüş, akçeler saçılmıştır. Düğünde yenilmiş, içilmiş ve bu mutlu günde dertler unutulmuş, cümbüşler edilmiştir.

Yukarıda tarikat çevresi dolayısıyla bahsettiğimiz Nesîmîzâde Osman Ağa'nın ölümü üzerine yazılan mersiye (Divan K.XVI), kısaca ölüm karşısında şairimizin ve o zamanki sosyal çevrenin nasıl davrandığını da gösterir. Şiirde, yakınlarının âh vâh diyerek ağlayıp inlediği, ölünün iyiliklerinin ve hatıralarının sayılarak anıldığı, çevresinin bu olay karşısındaki tutumu, yakınlarının tesellî edilerek olaydan ibret alınması ve arkasından fatiha okunması gerektiği, bulutun

bahsedilmişti. Kalenderoğlu isyanında halktan toplanan paraların kendisine verilerek Manisa'dan uzaklaşmasını sağlayan eski Van Beylerbeyi Mehmed Paşa için yazılan 'îdiye de, bayram, töre ve törenler dolayısıyla aşağıda anlatılmıştır. Aynı şekilde evinde ilmî toplantılar düzenlendiği ve 'âdil kararlar verdiği ifade edilen kadı Hadvanî-zâde'den ve Nesîmîzâde Osman Ağa'dan da meclisler konusunda bahsedilmiştir.

bile siyah giyinerek matem tuttuğu, boş yere ağlayıp inlemenin ölümüne bir çâre olamayacağı ve kaderin hükmüne razı olmak gerektiği anlatılır.

Birrî Mehmed Dede'nin Divanı'na bakılırsa, günümüzde Mevlithanlar Derneği gibi kuruluşlarla hizmet veren Manisalıların, o zamanlar da Mevlid'e rağbet ettiği ve coşku ile dinlediği anlaşılıyor. Dede, Süleyman Çelebi'den etkilendiğini bazı beyitlerde gösterdiği gibi, kendisi mevlid ayının gelişi dolayısıyla küçük bir methiye (Divan K.IX/1-5) de söylemiştir:

Vasf-ı mevlûdin yine gûş eyleyip cûş eylesin
Ol Habîb-i Kibriyânın 'âşık-ı sâdıkları (Divan, M.II/19)
Sundular bir şerbet-i cennetle memlû sâgarı (M.II/28)
Nûra gark oldu cihân ol demde kim bu âlem (M.II/29)

Manisa'da ilmî sohbetler, şiir ve mûsikî meclislerinin nerde nasıl yapıldığı da Divan'da bazı beyitlerden anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak tekke ve medrese gibi kurumların dışında, büyüklerin konakları da ilmi meclislerin tertip edildiği yerler arasındadır. Meselâ Manisa Kadısı Hadvanî-zâde için yazılan methiyede bu durum

“Sohbet-i ilmiyeden hâlî değildir meclisi” (Divan, K.X/8)

mısraıyla belirtilir:

Esasen yukarıda anlattığımız gibi, onlarca şairle canlı bir şiir ve kültür alış verişinde, onların şiirini tanzîr, tahmis eden şairimiz, o devirde Manisa içi ve dışındaki¹⁷ şiir ortamıyla pek ilgili görünmektedir. Kaside ve (müzeyyel) gazellerinde belki onlarca beyitte şiirden bahseden şair, bunların nasıl yazıldığı, okunduğu, şiir görüşü, etkileri vb. konularda bize bilgiler ve ipuçları vermekte, memduhun şiirle ilişkisi varsa mutlaka vurgulamaktadır. Kendisini **Manisa şairi** (Divan M.XI/34) olarak niteleyen şair, bazı beyitlerde Manisa'yı İstanbul'a bakarak kenar-taşra olarak değerlendirir (Divan M.IV/40; XI/35) ve şiirlerinin meclislerde okunduğunu (Divan R.13) muhtevası, tarzı ve edasıyla (Divan G.164/5) iç açıcı, şirin, yeni (Divan G.125/7, 309/7), nev-zemîn (Divan G.206/6), nükte-şinâs (Divan G.96/9), âbdâr (Divan G.176/5), süslü ve renkli (Divan M.XIII/17) olduğunu söyler:

Meclis-i gülde okur şevk ile her dem olmuş
Bülbülün virdi bu zîbâ gazel-i nev-peydâ (Divan, M.VII/47)
Derûnu münbasit eyler gazellerin Birrî
Görünce ehl-i sühan hep birer nazîre eder (Divan, G.121/5)

¹⁷ Attâr, Sâib ve Şevket'ten bahsetmesi onun Osmanlı kültür ve edebiyatıyla olduğu kadar İran kültür edebiyatıyla da ilgili olduğunu gösteriyor.

Şu beyitteki “gazel-hân” kelimesini diğer anlamıyla alırsak şairin bu gazelleri zaman zaman meclislerde ezgi ile söylediği, bazen de gönül dostlarına şiir ziyafeti çektiği anlaşılmaktadır:

Bülbüller olursa n’ola güller gibi hâmüş
Gülşende yine Birrî gazel-hânlığımız vardır (Divan G.128/5)
Birrî sühan ehl-i dile çün ni‘met-i ‘uzmâ
Kıl şi‘r-i nefsin ile yârâna ziyâfet (Divan G.36/7)

Bu meclislerde mûsikînin yeri de elbette çok önemlidir.

Râstdır ‘uşşâk için tel kırma mutrib tut kulak
İsfahânî bir ‘acem faslında çalındı çok rebâb (Divan G.34/5)
Sözü ko sâzı gör mutrib açılısın gönlü ‘uşşâkın
Nühüfte her makâmı perde-i tanbûrdan seyr et (Divan G.37/3)

Tabîî Çevre ve Bazı Yapılar:

A. Dârü’ş-şifâ (Akıl Hastanesi)

Manisa deyince akla gelen müesseselerden biri de Şifâhânesi, yani akıl hastanesidir. Şairimiz, Mevlevî şairler hakkındaki en önemli kaynak olan Esrâr Dede Tezkiresi’ne göre Mevlevî dedeleri olan Nakşî Ali Dede ve oğlu Lûtfî Efendi dışında buranın ikinci tabîbî Ahmed Efendi’den de ders almıştır. Ahmed Efendi, Birrî’nin Bülbülüyye adlı eserinin yazılmasına sebep olduğu gibi sonuna bir de takriz yazmıştır. Birrî Dede, bazen tevriyeli olarak şiirin çok anlamlılığı içinde birkaç beyitte şifâ-hâne, dâr-ı şifâ, dârü’ş-şifâ gibi kelimelerle Dârüşşifâ’dan da bahseder:

Var ehl-i derd olagör hiç gam-ı devâ çekme
Sana bu dâr-ı şifâda tabîb olur peydâ (Divan G.15/6)
Kim ki şifâ-hâne-i aşka kadem basmaya
Yâresinin çâresin bulmaz işin sağlamaz (Divan G.159/4)

B.Tandır ve Değirmen

Tandır ve değirmen, o devir insanların ihtiyacını karşılayan iki yapıdır. Şair bir beyitte “için tandır gibi ateşle dolu, nedir bu şikâyetler, sen hâlâ pişmedin mi?(Divan M.IV/13) Diye kendi gönlüne seslenirken; Hz. Muhammed’e hitâben de “feleğin dönüşüne sebep sensin, bu dokuz değirmen de senin yüzün suyuna dönerler”(Divan K. IV/3) diyerek eski inanca göre dokuz feleği dokuz değirmene benzetmiş oluyor. Tabîî bu değirmenin su değirmeni olduğunu

Manisa'da da o yıllarda pek çok su değirmeni bulunduğunu söylemek bu ilişkiyi hatırlatıcı olacaktır..

C. Manisa'nın Sembolü: Lâle

“Manisa lâlesi” eski edebiyatımızda bir lâle türü olarak kullanılır. Aynı şekilde Manisa deyince akla gelen güzelliklerden biri de lâle bahçeleri, yani lâle-zârlardır. Divan'ın değişik yerlerinde dağınık olarak çoğu zaman “lâle‘izâr”, yani lâle yanaklı sevgiliyle beraber kullanılan ve kadehe benzetilen lâle; rengi ve güzelliği yanında dâğı, yani ortasındaki siyah tohumlarıyla da söz konusu edilir. Divan'da lâlenin¹⁸, müstakil olarak 9 beyitlik bir şiirde lâle-zâr redifiyle (Divan G.116) tasvir edildiğini görürüz. Buna göre şiiri bu günkü Türkçe'yle şöyle ifade edebiliriz: Şairlik tabiatının goncası, lâle bahçesinin havasıyla açılırsa şaşılmaz. Çünkü yaralı gönlüm gibi, dağlar da lâlelerle dolmuştur (yani bahar olmuştur). Hazine açtıran lâle bahçesi, altınla dağın cebini ve eteğini doldurmuş, bahar padişahı da herkese Çırağan seyri ettirmektedir. Nitekim lâle bahçesinin ışığı, şevk ve heyecan veren bir gönül olmuştur. Gül renkli lâle bahçesi sancağı, nasıl süslenmiş? Seyir ederek bahar sultanının büyüklüğünü anla. Renkli elbisesiyle her gönül kapalı lâle bahçesi, görünüşü ve güzelliği ile insanı (kendine) hayran eder. Çimenlik meclisinin sakisi kadehler sundu. Lâle bahçesinin temiz kadehi ile kendimden geçtim. Lâleler bu renkli beyti remiz ile söyledi, kalemim (de) lâle bahçesinin güzel edâlı bir tercümanı oldu. Çimenlikte hiç kanlı gözyaşı saçmadan (dökmeden) lâle bahçesinin mâcerâsına âşinâ olunmaz. Ey Birrî! Bu gazel, dağlı (yaralı gönlümün) tabiatından açtı. Lâle bahçesinin cana can katan, ferahlık veren rengiyle de aynı renktedir.

Tabîî Çevreye Bazı Eklemeler: Gül, bülbül, sümbül

Yazımızın baş tarafında anlattığımız kış, Gediz, Muradiye Önü ve lâle elbette tabîî çevre içine giriyorlar. Ancak bu konuyla ilgili müstakil şiirler olduğu için bunlara ayrıca yer vermiştik. Bunların dışında dikkati çeken bazı unsurları da şöyle sıralayabiliriz: Manisa, beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla, günümüzde olduğu gibi geçmişte de tabîî güzellikler açısından çok zengin bir şehirdir. Özellikle kasidelerin nesîb ve teşbîb bölümlerinde bu tabîî güzellik daimâ vurgulanır. Bu bölümlerde ve gazelerde baharın güzelliği, bülbüller, çeşit çeşit ve rengârenk çiçekler, beyazıyla, kırmızısıyla, sarısıyla, gül-i ra'nâsıyla, özellikle ve ille de gül. Şair böyle bir ortamda bazen Manisa'yı topyekün bir gül bahçesine, kendisini de bülbüle benzetir (Divan M.VI/22):

Gül-i ra'nâ çok bir gülsitândır şehri-i Mağnîsâ
Dil-i şûrîde-i Birrî o gülşen içre bülbüldür (Divan G.90/7)

¹⁸ Açılışı, bir mısradaki "Lâleler açtı kırmızı bayrak" diye tasvir ediliyor.

Şu rubâ'îde çiçekler ve sarı gülle bahar nakkaşının gülbahçesini (tezhipli bir kitabın ser-levhası gibi) nasıl süsleyip bezediği divan estetiği içerisinde ne güzel anlatılır:

Ezhâr ile gülşen yine oldu pür-zîb
Nakkâş-ı bahâr eyledi özge tertîb
Berg-i gül-i asfer ile yer yer hâlâ
Ser-levha-i gül-zâr olundu tezhîb (Divan R.14)

Tabîtdir ki gülün olduğu her yerde bir, hattâ bin bülbülün olması âdettendir, mazmun gereğidir: Görünce dâğını 'uşşâk ederse nâle n'ola

Şükûfte bir güle bin 'andelîb olur peydâ (Divan G.15/7)

Sevgilinin sarığının kenarına sümbül takması ise nâzikçe 'âşıklarına kâkül göstermesine benzetilir:

Kûşe-i destârda dil-ber ki sünbül gösterir
Nâzikâne tarz ile 'uşşâka kâkül gösterir (Divan G.122/1)

Çınar

Tabîî çevreyle ilgili her şeyi saymak böyle bir yazıda elbette mümkün değildir. Ancak çınar da Manisa için vazgeçilmez güzelliklerdendir. Şairimizin redif olarak mısra sonlarında tekrar etmese bile, her beyitte farklı yerlerde tekrar ederek aynı konuyu, yani çınarı anlattığı yek-âhenk bir gazeli vardır(s.230/38). Bu beyitlerde el ve çınar yaprağı, rüzgâr arasındaki ilişki, uzun ömürlü olması, tasavvufî ve mecâzî anlatımla ve bir çok deyimle çok güzel ifade edilir. Örneğin çınarın yapraklarının birbirinden büyük ve küçük olmasına bakarak "el elden üstündür" sözü hatırlatıldığı gibi, "kişinin ikbâli ne kadar el verse, bahtı ne kadar açık olsa da sonsuz değildir. Çünkü rüzgâr sonunda çınarın dalını da kırar" denilir:

Birbirinden gördüm evrâk-ı çenâr a'lâ vü pest
Münfehim oldu rumûz-ı dest-ber-bâlâ-yı dest
Tutalım ikbâle el vermiş olur mu pâ-y-dâr
'Âkıbet şâh-ı çenârı rüzgâr eyler şikest (Divan G.38/1-2)

Deniz ve havuz

Birrî Divanı'nda deniz ve havuz redifli müstakil iki gazel vardır. "Havz" gazelindeki canlı ve somut tasvirlerden (Divan G.193) şehirde veya bağ ve bostanların kenarında bir havuzun olduğu anlaşılabilir gibi, "deryâ" gazelinden (Divan G.23)de, şairin dedeler ve dervişlerle beraber Manisa'dan çevre il (İzmir) ve ilçelere deniz seyrine gittiği tahmin edilebilir. Bir beyt:

Sebze-zâr olsa ayağı bastığı yerler n'ola
Hızır-ı himmetdir kemâl icrâ eder bostâna havz (s.322/193-2)

Afyon

Divan'da geçen üç beyitten ikisinde(Divan G.70/7; 71/7) haşîş, berş ve afyon kelimeleriyle ehl-i keyfîn afyonu, gam defedici olduğu inancıyla içtiklerinden bahsedilir. Ancak şairimiz bâde-i nâb (saf, temiz şarap) varken bu görüşe katılmaz. Bir beyitte (Divan G.70/8) ise afyonun, afyon bıçağıyla çizilerek çıkarılıp macun elde edilmesi, bıçağın kabzasının bile macun olması anlatılır. Bu beyitlerden de o zamanlar, Manisa ve çevresinde afyon yetiştirildiği anlaşılmaktadır.

Haşîş ü berş ü afyôn ile hiç def'-i gam olsun mu
O keyfiyet mücerred câm-ı mey-nüşânda kalmışdır (Divan
G.71/7)

Sonuç olarak belki de mahallîleşme akımının bir neticesi olarak Birrî Divanı'nda Manisa çevresi ve o günkü sosyal hayatla ilgili pek çok malzeme bulunmaktadır. Biz bu yazımızda Birrî Divanı'nı tarayarak bu malzemeleri düzenlemeye ve bunları ortaya çıkarmaya; konuyla ilgili manzume ve beyitleri kimi zaman anlam bakımından değerlendirirken, bazen de beyitlerin metinlerine yer vererek örneklemeye gayret ettik. Ayrıca Divan'daki bazı bilgileri tarihî kaynaklarla karşılaştırmaya ve elimizden geldiği kadar da yorumlamaya çalıştık. Dolayısıyla şehrin sosyal, idari ve kültürel yapısıyla ilgili edebî eserlerde de bilgi bulunabileceğini göstererek bunların da tarihî araştırmaların yanında mutlaka değerlendirilmesi gerektiğine işaret ettik.

KAYNAKLAR:

ERKUL, Rasih, **Manisalı Birrî Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Divanı**, Manisa 2000

ALGÜL, Hüseyin, “Turgutlu Evliya Menkıbeleri”, *Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu*, [Bildiriler], Turgutlu 1997 s.110-134;

KÖKSAL, Hasan, “Hamza Baba Yatırı İle İlgili İnanmalar”, *Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu*, [Bildiriler], Turgutlu 1997, s.135-144.

Esrar Dede, **Tezkire-i Şu‘arā-yı Mevleviyye**, (Haz. Dr. İlhan Genç) AKM. Ankara 2000, s. 63-64.

ERDEM, Sadık, “XVII-XIX. Yüzyıllarda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 145, s.203.

Bosnalı Alaeddin Sabit, *Divan*, haz. Doç. Dr. Turgut Karacan, Sivas 1991

Bursalı M. Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C.3, s.31, Tıpkıbasım Ankara 2000.

BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı**, C.II, s.678, İstanbul tsz.